

INSTITUCIONALNI KAPACITETI U OBLASTI ŽIVOTNE SREDINE U KONTEKSTU ODRŽIVOG RAZVOJA REPUBLIKE SRBIJE

PREGLEDNI NAUČNI RAD

UDK 502.131.1:316.334.5(497.11)

DOI 10.7251/DEFISR2454093R

COBISS.RS-ID 141348609

Žaklina Rakić¹

Rezime: Međunarodna organizacija za standardizaciju je 1996. godine izašla sa serijom standarda ISO 14000, kao odgovor na nastale probleme u životnoj sredini, kao i brigu o zaštiti životne sredine. Ova serija standarda pomaže poslovnim sistemima da usklade svoje poslovanje vodeći računa o životnoj sredini. Aktuelna verzija standarda ISO 14001 publikovana je 2015. godine. Institut je objavio veliki broj specifičnih standarda iz oblasti zaštite životne sredine koji promovišu životnu sredinu odnosno njene segmente: zemljište, vodu, more i obalno područje, vazduh, prirodu, šume, a Tehnički komitet Instituta ISME/TK 10: Životna sredina i sistemi upravljanja zaštitom životne sredine (osnovan 2012 godine), nadležan je za standarde koji se odnose na ove oblasti. U ovom radu se daju objašnjenja za osnovne, često upotrebljavane ekološke i biološke termine, kao i eko-pojmove, koji se neposredno odnose na problematiku očuvanja radne i životne sredine u postmodernom ambijentu upotrebom standarda. Primena standarda obezbeđuje bolju efikasnost u celokupnoj proizvodnji, poboljšava kvalitet usluga i doprinosi ispunjavanju najvišeg nivoa očekivanja klijenata i potrošača.

Ključne reči: institucionalni kapaciteti, prirodni resursi, životna sredina, zakonodavstvo, standardizacija, sistem kvaliteta, održivi razvoj, EU.

¹ Autor za korespondenciju: Žaklina Rakić, dipl. inž. životne sredine, Centar za strateška istraživanja nacionalne bezbednosti Beograd, e-mail: zanarakic66@gmail.com

UVOD

Standard je dokument uspostavljen konsenzusom i odobren od priznatog tela, koji pruža, za zajedničku i ponovljenu upotrebu, pravila, smernice ili karakteristike za aktivnosti ili njihove rezultate, usmerene na postizanje optimalnog stepena poretka u datom kontekstu.

Standardi su opštepriznata pravila i odredbe. Oni mogu obuhvatati sveobuhvatne tehničke specifikacije (karakteristike i zahteve za proizvode), postupke za izradu proizvoda, ispitivanje i metode ocenjivanja usaglašenosti.

Primena standarda obezbeđuje bolju efikasnost u celokupnoj proizvodnji, poboljšava kvalitet usluga i doprinosi ispunjavanju najvišeg nivoa očekivanja klijenata i potrošača. Da bi se povećalo poverenje društva u standarde, važno je osigurati šire učešće zainteresovanih grupa u razvoju i raspravi o standardima.

Standardi se razvijaju, revidiraju, dopunjuju, modifikuju ili povlače u zavisnosti od inovacija u razvoju nauke i tehnologije. Standardi su sredstvo za informisanje i osnova za olakšavanje globalne trgovine i omogućavanje komunikacije između partnera.

Međunarodna organizacija za standardizaciju je 1996. godine izašla sa serijom standarda ISO 14000, kao odgovor na nastale probleme u životnoj sredini, kao i brigu o zaštiti životne sredine. Ova serija standarda pomaže poslovnim sistemima da usklade svoje poslovanje vodeći računa o životnoj sredini. Aktuelna verzija standarda ISO 14001 publikovana je 2015. godine (Nešković, 2009).

Institut je objavio veliki broj specifičnih standarda iz oblasti zaštite životne sredine koji promovišu životnu sredinu odnosno njene segmente: zemljište, vodu, more i obalno područje, vazduh, prirodu, šume, a Tehnički komitet Instituta ISME/TK 10: Životna sredina i sistemi upravljanja zaštitom životne sredine (osnovan 2012 godine), nadležan je za standarde koji se odnose na ove oblasti.

“Treba istaći da standardizacija kroz standarde podržava sve tri dimenzije održivog razvoja – društvenu, ekonomsku i ekološku, a standardi su ti koji predstavljaju podršku u ostvarivanju UN ciljeva”².

2 *"Neophodno je razumeti da je ograničenost prirodnih resursa problem i da mi kao pojedinci*

Institut za standardizaciju je pozvao sve zainteresovane strane da koriste usluge sajta ISME, kako bi u svakom trenutku mogli imati informacije koje su im potrebne o standardima i srodnim dokumentima.

Standardi se razvijaju i objavljuju uz poštovanje principa i pravila koja su uspostavile međunarodne i evropske organizacije za standardizaciju. Razvoj evropskog standarda upravlja se principima konsenzusa, otvorenosti, transparentnosti, nacionalnem posvećenosti i tehničke koherentnosti i prati nekoliko koraka (Rakić, 2023).

1. INSTITUCIONALNI KAPACITETI U SISTEMI KVALITETA ŽS

Od 2002. godine i prvog Pregleda stanja životne sredine (EPR), institucionalni okvir u oblasti zaštite životne sredine se značajno promenio u Republici Srbiji. Te promene ukazuju na napore koje država ulaže na stvaranju institucija koje bi bile sposobne da implementiraju obaveze koje proističu iz međunarodnih, nacionalnih i obaveza EU. Nakon raspada Državne zajednice Srbija i Crna Gora, Republika Srbija je uspostavila institucionalnu strukturu koja pokriva sve nivoe javne administracije, uključujući i tela za monitoring i istraživanje. Međutim, institucionalni okvir u oblasti zaštite životne sredine još uvek nije kompletan što se može videti i u ovom radu.

Nacionalni savet za održivi razvoj osnovan je 2003. godine radi stvaranja foruma za diskusiju i za izgradnju konsenzusa između ministarstava i drugih zainteresovanih strana o pitanjima u vezi sa zaštitom životne sredine i održivim razvojem. Cilj ovog Saveta obuhvata i osiguravanje horizontalne koordinacije između resornog ministarstva zaštite životne sredine i drugih vladinih agencija i bavljenje potencijalnim konfliktima u formulaciji i implementaciji programske politike. Savetu je takođe poverena koordinacija pripreme Nacionalne strategije o održivom razvoju. Savet nema stalni sekretarijat.

samo ličnim doprinosom možemo unaprediti odnos prema životnoj sredini, a u tome nam kao dobar alat trebaju poslužiti standardi, jer se njihovom primenom obezbeđuje kvalitet, sigurnost i budućnost naše zajednice”.

Od 2002. godine Srbija je načinila značajan napredak u pogledu izrade zakonodavstva u oblasti zaštite životne sredine. Kako je i bila preporuka prvog Pregleda stanja životne sredine, stvoren je novi pravni okvir s ciljem zaštite životne sredine. 2004. godine, usvojeni su sledeći zakoni: Zakon o zaštiti životne sredine; Zakon o strateškoj proceni uticaja na životnu sredinu; Zakon o proceni uticaja na životnu sredinu, i Zakon o integrisanom sprečavanju i kontroli zagađenja. Svi ovi zakoni približavaju odgovarajuće direktive EU i uvode principe tih direktiva u nacionalno zakonodavstvo. Takođe uzimaju u obzir odredbe ESPOO Konvencije o proceni uticaja na zaštitu životne sredine u prekograničnom kontekstu, kao i njenog Protokola o strateškoj proceni uticaja na životnu sredinu.

Ekološka odgovornost zagađivača za štetu pričinjenu životnoj sredini regulisana je Zakonom o zaštiti životne sredine, a u opštem smislu i Zakonom o obligacionim odnosima. Princip odgovornosti zagađivača i odgovornosti pravnog naslednika definisan je takođe u Zakonu o zaštiti životne sredine. Bilo koje pravno ili fizičko lice koje pričini štetu životnoj sredini nezakonitim ili neodgovarajućim delovanjem odgovara za takvu pričinjenu štetu, uključujući i likvidaciju ili stečaj za pravna lica.

Standardizacija je aktivnost na utvrđivanju odredaba za opštu i višekratnu upotrebu, u odnosu na stvarne ili potencijalne probleme, radi postizanja optimalnog nivoa uredenosti u određenoj oblasti.

Standard je dokument utvrđen konsenzusom i donet od priznatog tela, u kome se za opštu i višekratnu upotrebu utvrđuju pravila, smernice ili karakteristike za aktivnosti ili njihove rezultate radi postizanja optimalnog nivoa uredenosti u određenoj oblasti. Standard takođe može da sadrži ili da se isključivo odnosi na terminologiju, simbole, zahteve koji se odnose na pakovanje, označavanje ili obeležavanje ako se primenjuju na proizvod, metod proizvodnje ili obrade³.

3 *Saradnja sa institucijama EU u procesu harmoniziranja zakonodavstva sa pravnom stečevinom EU, koju karakterizira izuzetna složenost i specifičnost, nameću potrebu jačanja i značajnijeg uključivanja svih institucionalnih kapaciteta naše države i suseda, koji su zaduženi za proces integriranja. Ovde će mo naročito naglasiti značaj zakonodavnog tela Republike Srbije. Parlament, kao mesto gde se formalno legalizira ukupna politička volja građana, trebalo bi da predstavlja ključnu instituciju u procesu evropskih integracija. Ovo proizilazi iz sledećeg: – kao najviše zakonodavno telo, PS donosi sve zakone koji obuhvataju pitanja harmonizacije sa pravnom stečevinom EU, gde Parlament nadgleda rad izvršnih organa, uključujući i njihove*

Međunarodni standard je standard koji su donele međunarodne organizacije (*međunarodna tela*) za standardizaciju i koji je dostupan javnosti;

Evropski standard je standard koji su donele evropske organizacije za standardizaciju i koji je dostupan javnosti.

Srpski standard je standard koji je doneo Institut za standardizaciju Srbije i koji je dostupan javnosti.

Srodni dokument iz oblasti standardizacije (*srodni dokument*) je dokument koji je donela organizacija za standardizaciju i koji je dostupan javnosti, a ne ispunjava uslove da bude donešen kao standard;

Donošenje standarda ili srodnog dokumenta je skup koordiniranih aktivnosti koje započinju usvajanjem predloga za donošenje standarda ili srodnog dokumenta, a završavaju se donošenjem akta o njegovom proglašenju.

Zainteresovana strana je privredno društvo, drugo pravno lice, preduzetnik i drugo fizičko lice koji su zainteresovani za standardizaciju.

Republika Srbija je uspostavila institucionalnu strukturu koja pokriva sve nivoe javne administracije, uključujući i tela za monitoring i istraživanje. Međutim, institucionalni okvir u oblasti zaštite životne sredine još uvek nije kompletan.

Osnovano je Ministarstvo zaštite prirodnih resursa i životne sredine 2003. Nadležnosti u oblasti zaštite voda podeljene su između Ministarstva zaštite prirodnih bogatstava i životne sredine i Ministarstva poljoprivrede, šumarstva i vodoprivrede.

Izmenjen je institucionalni okvir 2004. Ključne nadležnosti podeljene su između dva ministarstva: Ministarstva nauke i zaštite životne sredine i Ministarstva poljoprivrede, šumarstva i vodoprivrede.

2006.

Usvojen je novi Ustav, kojim se proglašava pravo svakog građanina na zdravu životnu sredinu i pravo na tačnu i blagovremenu informaciju o stanju životne sredine. Svaki građanin je odgovoran za zaštitu životne

odnose (pregovore, aktivnosti, kontakte) sa institucijama EU, te predstavlja interese države tokom procesa pregovora.

sredine, i u obavezi je da istu čuva i unapređuje, kao i da štiti prirodne retkosti i naučno, kulturno i istorijsko nasleđe i dobra od javnog interesa.

Imenovana je nova Vlada 2007. na osnovama bivše Uprave za zaštitu životne sredine Ministarstva nauke i zaštite životne sredine, izgrađeno je Ministarstvo zaštite životne sredine.

Do maja 2007. godine, čitav niz nadležnosti identifikovanih Zakonom o ministarstvima bio je poveren Upravi za zaštitu životne sredine. Osnovni zadaci Uprave za zaštitu životne sredine su osiguranje sistema zaštite životne sredine i održivo korišćenje prirodnih resursa (vazduha, zemljišta, ruda, ribe, flore i faune), zatim očuvanje prirode i identifikacija i implementacija mera zaštite prirodnih područja od državnog značaja. Novo Ministarstvo zaštite životne sredine je nasledilo iste zadatke

Osnovni zadaci Ministarstva za zaštitu životne sredine su osiguranje sistema zaštite životne sredine i održivo korišćenje prirodnih resursa (vazduha, zemljišta, ruda, ribe, flore i faune), zatim očuvanje prirode i identifikacija i implementacija mera zaštite prirodnih područja od državnog značaja. Nadležnosti Ministarstva zaštite životne sredine su:

- priprema strateških dokumenata, planova i programa;
- procena rezervi podzemnih voda i priprema standarda za geološke mape;
- zaštitu od jonizujućeg zračenja i nejonizujućeg zračenja, hemijskih materija, otpada i opasnih materija u proizvodnji, prevozu, skladištenju i odlaganju;
- prekogranično zagađenje vazduha i vode;
- kontrola prekograničnog kretanja otpada i prekograničnog kretanja zaštićenih biljnih i životinjskih vrsta;
- klimatske promene i ozonski omotač;
- mere zaštite životne sredine u procesu prostornog planiranja i izgradnje;
- sistem rane najave za slučaj udesa;
- međunarodna saradnja u poslovima zaštite životne sredine i zaštite prirode;
- zaštita od buke i vibracije;

- priprema geoloških istraživanja usmerenih na održivo korišćenje prirodnih resursa i podzemnih voda;
- očuvanje prirode i identifikacija potencijalnih prirodnih područja od značaja za očuvanje
- izdavanje dozvola za uvoz, izvoz i transit otpada i osetljivih biljnih i životinjskih vrsta, supstanci koje oštećuju ozonski omotač, hemikalija i radioaktivnih materijala
- inspeksijski nadzor u oblasti zaštite životne sredine i održivog razvoja.

Ovo Ministarstvo takođe ima deo nadležnosti u upravljanju prirodnim resursima. Sledeće institucije su nadležne za vršenje poslova u specifičnim oblastima:

- Uprava za šume;
- Zavod za zaštitu bilja, i
- Direkcija za vode.

Uprava za šume je nadležna za programsku politiku u oblasti razvoja i iskorišćenja šuma i divljih životinja, a zadužena je i za implementaciju mera zaštite šuma i divljači i za kontrolu semena i pošumljavanja.

Postoje dva javna preduzeća za šumarstvo: JP Srbijašume i JP Vojvodinašume. Ona su nadležna za poboljšanje i iskorišćavanje šuma u vlasništvu države (drvena građa, rekreacija), zatim za održavanje šumskih sadržaja i za pripremu programa i projekata za upravljanje šumama. Zavod za zaštitu bilja nadležan je za kontrolu proizvodnje, uvoza, trgovine, skladištenja i upotrebe sredstava za zaštitu bilja.

Ova direkcija nadležna za izradu programske politike za upravljanje vodama, zatim za racionalno korišćenje vodnih resursa, snabdevanje vodom za piće (ne i za distribuciju), zaštitu od poplava, izdavanje dozvola za zahvatanje i ispuštanje voda i za ubiranje naknada za korišćenje vode i za ispuštanje u vodene mase. Direkciji su takođe povereni poslovi u oblasti zaštite i racionalnog korišćenja voda, monitoringa i održavanja nacionalnih i prekograničnih vodotokova, kao i drugi zadaci definisani *Zakonom o vodama*. Javno preduzeće za upravljanje vodom Srbijavode je osnovano radi upravljanja vodnim resursima u centralnoj Srbiji, uklju-

čujući instalacije na vodozahvatima i postrojenja za vodosnabdevanje, dok je JP za upravljanje vodnim resursima Vode Vojvodine osnovano radi istih zadataka na području AP Vojvodina.

Ovde spadaju:

- Ministarstvo privrede uključujući i industriju;
 - Ministarstvo zdravlja uključujući sprovođenje sanitarnih propisa u vezi sa zaštitom životne sredine;
 - Ministarstvo za kapitalne investicije uključujući urbano planiranje i izgradnju i upotrebne dozvole za drumski, vazdušni, železnički i vodeni saobraćaj; i
 - Ministarstvo energetike i rudarstva uključujući energetska efikasnost, dozvole za ekstrakciju mineralnih resursa, osim za podzemne vode, obnovljivi izvori energije.
- Raspodela nadležnosti u oblasti zaštite životne sredine među navedenim institucijama ima mnogo nedostataka, preklapanja pa i praznina. Saradnja između ministarstva definišu samo pojedine odredbe. Ministarstvo zaštite životne sredine, ima ograničen uticaj na ostale nacionalne programske politike. Dok je s jedne strane njen kapacitet za izradu zakona jak, s druge je njen kapacitet za formulaciju i ocenu programske politike, zatim za ekonomsku procenu i za sprovođenje strateške procene uticaja i integrisane kontrole i sprečavanja zagađenja ograničen. Ovi problemi predstavljaju prepreke potpunom odgovoru na izazove zaštite životne sredine u Srbiji ili na izazove usklađivanja sa *acquis* EU u oblasti zaštite životne sredine.

Ovaj Savet osnovan je 2003. godine radi stvaranja foruma za diskusiju i za izgradnju konsenzusa između ministarstava i drugih zainteresovanih strana o pitanjima u vezi sa zaštitom životne sredine i održivim razvojem. Pored ovog delatnost Saveta obuhvata i osiguravanje horizontalne koordinacije između Ministarstva zaštite životne sredine i drugih vladinih agencija kao i pomoći pri formulaciji i implementaciji programske politike. Savetu je takođe poverena koordinacija pripreme Nacionalne strategije o održivom razvoju.

Glavne institucionalne slabosti u oblasti zaštite životne sredine:

- Nedostatak horizontalne koordinacije između Ministarstva za kapitalne investicije, Nacionalne agencije za prostorno planiranje i Ministarstva nauke i zaštite životnesredine;
- Nedostatak dosledene integracije pitanja zaštite životne sredine i zahteva u istoj oblasti u procesu usvajanja prostornih i urbanističkih planova i izdavanja građevinskih dozvola
- preklapanja nadležnosti između direkcije za vode i Ministarstva za zaštitu životne redine u oblasti kvaliteta i zagađenja vode;
- potencijalni sukob nadležnosti između Uprave za šume, koja vrši poslove šumarstva kao privredne delatnosti, i Uprave za zaštitu životne sredine, kojoj je dodeljena nadležnost nad zaštitom šumskih ekosistema;
- nejasne nadležnosti nad zaštitom divlje faune u kontekstu lovstva;
- neadekvatni nejasna podela nadležnosti između Ministarstva energetike i rudarstva i Uprave za zaštitu životne sredine u oblasti geoloških istraživanja
- nedovoljna institucionalna koordinacija i pokrivenost aktivnosti monitoringa u oblasti zaštite životne sredine
- neadekvatno i nestručno osoblje na svim nivoima javnog upravljanja, uključujući i inspeksijsku službu u oblasti zaštite životne sredine, naročito za stratešku procenu uticaja na životnu sredinu, integrisano sprečavanje i kontrolu zagađenja, monitoring, inspeksijske aktivnosti);
- obrazovne institucije nisu dovoljno pripremljene za obuku adekvatnog broja stručnjaka u oblasti zaštite životne sredine.
- Prema postojećim Zakonima, izvestan broj nadležnosti u oblasti zaštite životne sredine je decentralizovan do pokrajinskog nivoa ili jedinica lokalne samouprave.

U skladu sa *Zakonom o nadležnostima AP Vojvodina iz 2002. godine*, određene nadležnosti iz oblasti zaštite životne sredine prenete su Autonomnoj Pokrajini Vojvodina. Nadležnosti pokrajinskog Sekretarijata za zaštitu životne sredine i održivi razvoj obuhvataju:

- razvoj programa zaštite životne sredine i održivog razvoja za Vojvodinu;
- mere za njihovu implementaciju;
- monitoring i informacioni sistemi;
- odobrenje procena uticaja na životnu sredinu:
- odobrenje programa zaštite životne sredine, uključujući i zaštitu poljoprivrednog zemljišta, flore i faune, šuma i vode:
- odobrenje programa izgradnje;
- odobrenje planova koji se odnose na nacionalne parkove na njenoj teritoriji:
- inspeksijski nadzor za sve medije životne sredine osim za opasne materije i biodiverzitet;
- sva ostala pitanja od značaja za pokrajinu, a u skladu sa zakonom:
- Pokrajina je takođe nadležna za stratešku procenu planova i programa i za izdavanje integrisanih dozvola za postrojenja i aktivnosti na njenoj teritoriji.

Institucionalne nadležnosti u oblasti zaštite životne sredine u AP Vojvodini nisu uvek sasvim jasne. Vlada prenosi AP Vojvodini nadležnosti koje se odnose na procenu uticaja na životnu sredinu, inspeksijski nadzor i monitoring. Međutim, nivoi do koje se delegiraju ostale nadležnosti AP Vojvodina nije sasvim jasno određena.

Opštine imaju sledeće nadležnosti:

- u oblasti urbanog planiranja;
- u oblasti zaštitu životne sredine i unapređenje životne sredine, kao i na
- na komunalne poslove.

Na lokalnom nivou, sekretarijati za zaštitu životne sredine imaju nadležnosti koje se odnose na zaštitu životne sredine, uključujući i zaštitu kvaliteta vazduha, zaštitu od buke, upravljanje komunalnim otpadom, urbano planiranje i izdavanje građevinskih dozvola za postrojenja koja nisu uključena u nacionalni nivo. Strateška procena planova i programa, procena uticaja na životnu sredinu i integrisane dozvole se takođe nalaze među njihovim statutarnim zadacima.

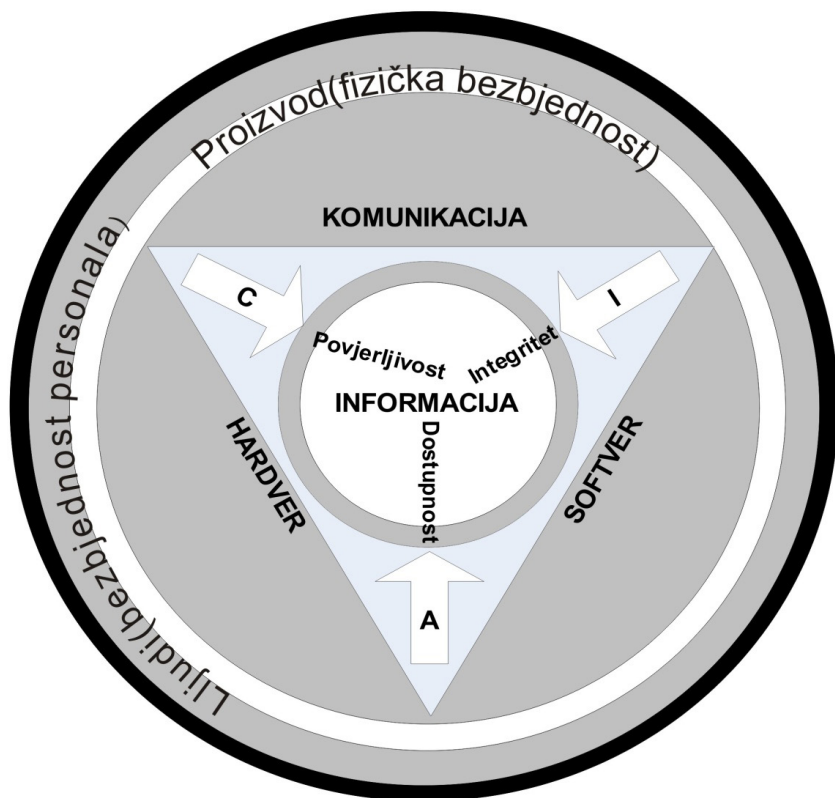
2. LEGISTATIVA U ZAKONODAVSTVU EU I SRBIJI U OBLASTI ŽS

Pod pojmom usklađivanja se u naravi podrazumeva pojam tzv. "harmonizacije" nacionalnih propisa država članica sa komunitarnim tekovinama. Za ovaj proces se u Ugovoru o osnivanju koriste različiti izrazi kao što su: engleski: harmonization, approximation, coordination, njemački: angleichung. Ovim trima varijantama u engleskom jeziku trebalo je odraziti različite stepene intenziteta integracionih procesa koji se njima ostvaruju između država članica. Tako je odredbama članova Ugovora o osnivanju Evropske zajednice, predviđeno usklađivanje (harmonization) zakonskih, podzakonskih i administrativnih mera u obimu u kome je to potrebno za uspostavljanje ili funkcionisanje zajedničkog tržišta.

Aproksimacija (approximation) carinskih propisa bila je predviđena odredbama bivšeg člana Ugovora o osnivanju Evropske zajednice, ali i „harmonizacija ili usklađivanje” poreza na promet i državne pomoći odredbama članova Ugovora o osnivanju EZ. Za neke propise je predviđena i „harmonizacija i aproksimacija”, kao što su, npr. propisi o socijalnim sistemima (član 136), dok je „koordinacija” zakonskih, podzakonskih i upravnih propisa predviđena u oblasti prava nastanjivanja i priznavanja profesionalnih kvalifikacija i u monetarnim promenama.

Harmonizacija domaćeg zakonodavstva sa pravom EU (acquis communautaire) strateški je državni cilj koji zahteva angažovanje svih društvenih faktora, uključujući i naučne ustanove koje se na profesionalan način bave proučavanjem prava unije. Organizovanjem navedenog događaja, želja nam je bila da široj javnosti i svim značajnijim političkim činiocima u zemlji i inostranstvu damo na uvid podatke o višegodišnjoj bogatoj naučnoj, istraživačkoj i izdavačkoj delatnosti Instituta. Institut za međunarodnu politiku i privredu više od šest decenija bavi se naučnim proučavanjem procesa i pojava u oblasti međunarodne politike i privrede, ali i pravnih aspekata međunarodnih odnosa od interesa za spoljnu politiku države⁴.

4 *Sporazum o stabilizaciji i pridruživanju (SSP) kao pravno politička platforma za pridruživanje EU i zemalja Zapadnog Balkana, sporazuma nalik svojevrstnoj „čekaonici za postepeno članstvo”, rezultat je evolucija u spoljnoj politici Evropske zajednice (EZ) prema trećim državama,*

Slika 1. Bezbednosne odredbe u standaradizaciji zaštite okoline

Prenošenje evropskog zakonodavstva u oblasti životne sredine i klimatskih promena donosi velike izazove. Sa tim će se nositi privreda, lokalne samouprave, javna preduzeća, ali i sami građani. Čekaju nas finansijske, ekonomske i socijalne analize o potrebnim merama i investicijama u velike sisteme za prečišćavanje otpadnih voda, sakupljanje i tretman komunalnog i industrijskog otpada, sisteme za iskorišćenje otpada u energetske svrhe, fizičko-hemijski tretman opasnog otpada...

politike poznate kao politika širenja. Naime, od prvobitnih šest originernih osnivača, Evropska zajednica je u šest talasa proširenja prerasla u zajednicu 27 država članica. Do stupanja na snagu Sporazuma iz Mاستrihta, 01.11.1993. godine, politika širenja je realizovana kroz tri talasa prijema.

Jedna od investiciono najzahtevnijih direktiva je Direktiva o industrijskim emisijama. Podleže joj ukupno 227 postrojenja i ona su u obavezi da pribave takozvanu integrisanu dozvolu (Dimitrijević & Miljuš, 2010).

To su postrojenja iz sektora energetike, metaloprerade, mineralne industrije, hemijske industrije, papirne i prehrambene industrije - Procenjuje se da će se za 30% ovih postrojenja tražiti prelazni rokovi za implementaciju mera, a ukupne investicije samo za ova postrojenja se procenjuju na 1,3 mlrd EUR. Ne treba zaboraviti da je ovo samo jedna od više desetina EU direktiva iz poglavlja 27 koje se moraju preneti i primeniti u našem zakonodavstvu i poslovnoj praksi.

Sa aspekta primene, najveći izazovi nas očekuju u sektoru voda - otpadne vode, pijaća voda, komunalna infrastruktura. Sledi industrijsko zagađenje (IPPC postrojenja), otpad i zaštita vazduha kod energetski intenzivnih grana industrije.

Danas, Svet i Evropa idu ka minimizaciji potrošnje uglja i prelazak na alternativne izvore energije, a maksimizaciji energetske efikasnosti, merama za ublažavanje i adaptaciju na klimatske promene, primeni modela cirkularne ekonomije i “zelenim” alatima za održivo poslovanje. Primena standarda, kao dobrovoljnog alata u poslovanju, predstavlja jedan od najboljih načina da kompanije odgovore na izazove zaštite i unapređenja životne sredine koje im nameću međunarodna pravila, zakoni, tržište, partneri, tenderi (Todić, 2010).

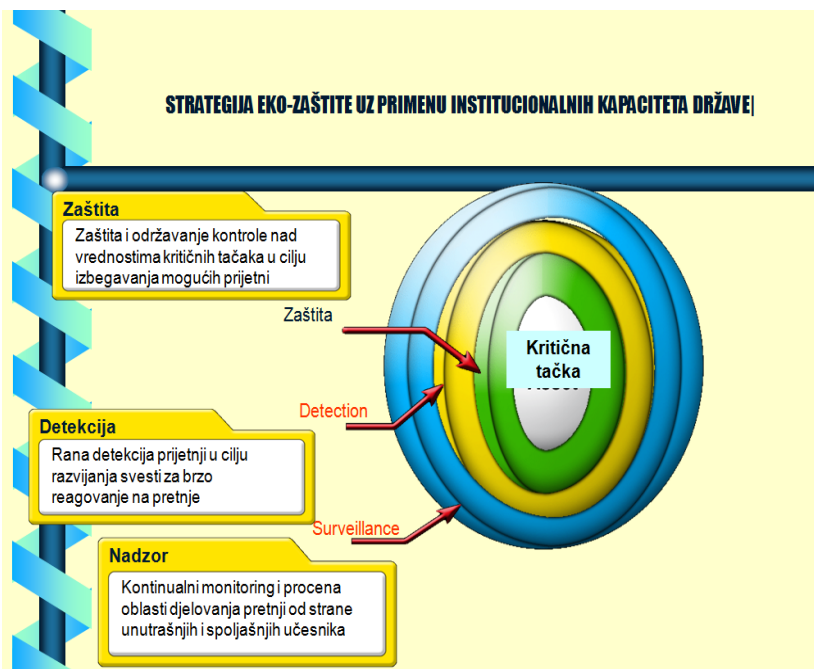
Briga o životnoj sredini u tekstilnoj industriji, ne samo da bi zaustavila pogubne efekte prekomernog otpada, već bi mogla kompanijama da donese i profit. Privredna komora Srbije formulisala je Memorandum o primeni novog poslovnog modela u tekstilnoj industriji koji ovih dana potpisuju zainteresovane strane (Tolmač et al., 2016).

Tekstilna industrija je posao vredan bilion USD na globalnom nivou, a upravljanje tekstilnim otpadom generiše profit kompanijama, finansijsku podršku civilnom sektoru i socijalnim preduzećima, obezbeđuje zelena lokalna radna mesta - ističe Siniša Mitrović, rukovodilac Centra za cirkularnu ekonomiju. Proces je inkluzivan, održiv i koristan po životnu okolinu jer smanjuje količinu odbačene odeće i tkanine na

deponije. Evidentan je rast generisanja tekstilnog otpada ne samo u proizvodnji tekstila, već i u industriji obuće i kože, kupuje se 60% više nego ranije, modna industrija diktira trendove, smanjuje se vek “nošene” odeće u ormarima, raste upotreba jeftine garderobe, što sve poprima obrise ekološke i socijalne katastrofe. Cirkularna ekonomija nudi rešenja koja omogućavaju modnoj industriji da ispuni ekološki izazov kroz kreativnost, dizajn i dobrobit korisnika (Prvulović et al., 2016).

Potpisnici prihvataju paket mera cirkularne ekonomije, uz visoku odgovornost prema zaštiti životne sredine i očuvanju prirodnih resursa. Prihvataju, odobravaju i pomažu mere na uvođenju novog poslovnog modela za dobro gazdovanje otpadom iz industrije tekstila, kože, obuće i trgovine u Srbiji. Potpisnici memoranduma osnivaju Nacionalnu platformu za upravljanje otpadom iz industrije tekstila, kože i obuće i trgovine.

Poseban problem u Srbiji je reciklaža građevinskog materijala. Otpad od rušenja i građenja su jedan od najobimnijih i najtežih tokova otpada.

Slika 2. Organizacioni sadržaji i mere eko-bezbednosti

U najvećoj meri, u sastavu otpada od rušenja i građenja, nalazi se azbest, kao opasan otpad koji je bio jedan od najpopularnijih materijala u proteklom veku. Zbog tog nasleđa, u Srbiji azbest predstavlja veliku opasnost, ali zbog manjka edukacije i crnog tržišta ne postoje precizni podaci o ugroženim područjima i razmerama problema.

Problem je što u Srbiji ne postoji tržište za ponovno iskorišćenje agregata dobijenih iz otpada od rušenja i građenja, a mogu se koristiti za izgradnju puteva i druge građevinske projekte. Preveliki je broj izdatih dozvola na svim nivoima što upućuje na neophodnost revizije ovog sistema. Veliki problem za sprovođenje zakona je nedostatak infrastrukture i kapaciteta za zbrinjavanje ili odlaganje opasnog otpada.

Potrebno je izraditi Nacionalni plan za otpad od rušenja i građenja, putem koga će biti jasno definisan način postupanja sa otpadom koji sadrži azbest od momenta nastajanja do konačnog zbrinjavanja. Izrada Nacionalnog registra gde bi se tačno utvrdilo na kojim sve lokacijama u Srbiji postoji azbest. Potrebna je revizija izdatih dozvola i pooštavanje kriterijuma u pogledu tehničkih i drugih uslova za dobijanje dozvole za upravljanje ovom vrstom otpada kako bi samo operateri koji poštuju sve zakonske regulative i tehničke propise mogli da se nađu na tržištu. Pre početka rušenja, potrebno je ispitati materijale u nekoj od akreditovanih laboratorija. Po dobijanju izveštaja o ispitivanju angažuje se firma koja ima validnu dozvolu za upravljanje tom vrstom otpada.

3. NACIONALNI SAVET I ZNAČAJ STANDARDIZACIJE

Integracija Srbije u Evropsku uniju poprima konkretne oblike. Krajem oktobra 2010. godine 27 ministara spoljnih poslova EU dalo je zeleno svetlo za davanje mišljenja Evropske komisije pod kojim normativnim uslovima bi Srbija mogla da pristupi EU. Sve navedeno bi moglo da bude potvrda trenutnoj Vladi u Beogradu da nastavi intenzivno sa svojim naporima u cilju reformisanja s obzirom da je predsednik držve u decembru 2009. godine predao predsedavajućem Saveta zvaničan zahtev za kandidaturu Srbije za članstvo u EU. U svetlu davanja ohrabrujućeg znaka od strane EU – u smislu ukidanja viznog režima – takođe u decembru mesecu 2009. godine, ne bi smela da stoji ozbiljnija prepreka na putu ka

finalizaciji ratifikacije Sporazuma o stabilizaciji i pridruživanju, potpisanom već 2008. godine.

Pregled stanja životne sredine, uz izmene i dopune koje je predložila ekspertska grupa, je zatim 29. maja 2007. godine dostavljen Komisiji UNECE za programsku politiku u oblasti zaštite životne sredine koja je na svom četrnaestom zasedanju izvršila nezavisnu ekspertsku reviziju. U procesu nezavisnog ocenjivanja od strane eksperata učestvovali su i visoki predstavnici Srbije. Komisija je usvojila preporuke date u ovom pregledu. Uz podršku Državne kancelarije UNDP u Beogradu, pregled će biti preveden na srpski jezik. Komisija UNECE za programsku politiku u oblasti zaštite životne sredine se zahvaljuje Vladi Srbije i njenim stručnjacima koji su radili sa međunarodnim ekspertima i koji su doprineli svojim znanjem i pruženom pomoći. UNECE izražava želju da Vlada Srbije i dalje postiže uspeh u vršenju svojih zadataka koji obuhvataju ispunjavanje ciljeva zaštite životne sredine, uključujući i implementaciju zaključaka i preporuka ovog pregleda.

U Ustavnom pravu EU a samim tim i Republike Srbije se pravi razlika između direktne primenjivosti i direktnog dejstva. Pod direktnom primenom (*direct applicability*) se podrazumeva priznavanje komunitarnih propisa kao sastavnih ili integralnih delova unutrašnjeg prava država članica takvih kakvi jesu, bez bilo kakve transformacije ili implementacije. Pod direktnim dejstvom se podrazumeva svojstvo ili kapacitet pojedinih odredbi komunitarnih propisa da stvaraju subjektivna prava i obaveze komunitarnim subjektima (materijalni aspekt), bez bilo kakvih dodatnih mera od strane nacionalnih organa vlasti kojima nacionalni sudovi država članica moraju pružiti neposrednu zaštitu (procesni aspekt).

Navedeno razlikovanje ima za posledicu da se pojedini izvori komunitarnog prava smatraju direktno primenjivim, ali im se ne priznaje blanko direktno dejstvo. O direktnom dejstvu odlučuje Sud pravde na osnovu načina na koji je konkretna odredba formulisana (kao potpuno precizna ili perfektna) i na osnovu sadržine (da li se njom dodeljuje neko subjektivno pravo ili se nameće obaveza). U tom smislu, direktno dejstvu prethodi priznanje direktne primene, ali direktna primenjivost nije dovoljna, već samo nužna (prethodna) osobina odredbe podobne za direktno dejstvo.

Uključivanje u rad standardizacije se u najvećoj meri odnosi na uključivanje u rad stručnih tela Instituta. Rad stručnih tela je rad na standardima, što je osnova standardizacije. Da bi se uključili u rad stručnih tela (*tehničkih komiteta*) potrebno je popuniti Prijavu za učešće u radu tehničkog komiteta, koji je potpisan i overen predaje Institutu. Učešće u radu stručnih tela Instituta je dobrovoljno.

Konsenzus je opšti sporazum o bilo kom značajnom pitanju postignut tako da se uzmu u obzir stanovišta svih zainteresovanih strana i da se usaglase svi suprotstavljeni stavovi, pri čemu se pod konsenzusom ne podrazumijeva jednoglasnost;

Ocenjivanje usaglašenosti sa propisanim zahtevima je svaka aktivnost kojom se posredno ili neposredno utvrđuje da li su ispunjeni određeni zahtevi;

Znak usaglašenosti je znak ili oznaka koja je stavljena na proizvod u skladu sa pravilima i koji uk Svaka zainteresovana strana može da podnese predlog za novi rad koji zadovoljava potrebe tržišta u određenom području.

Kada odgovarajuće Tehničko telo prihvati projekat za izradu EN standarda, države članice treba da sve nacionalne aktivnosti u okviru projekta stave na čekanje. To znači da oni ne pokreću nove projekte, niti revidiraju postojeće standarde na nacionalnom nivou. Ova obaveza se naziva „*mirovanje*” (standstill) i omogućava napore usmerene na razvoj EN standard (Roberts et al., 2015).

Evropski standardi se razvijaju od strane imenovanih stručnjaka iz određenih tehničkih tela (tehničkih komiteta) - radna grupa. Kada se pripremi nacrt EN, on se deli na javno komentarisanje i glasanje, postupak poznat pod nazivom „javna rasprava”. Tokom ove faze, svi koji imaju interesa (npr. proizvođači, javni organi, potrošači itd.) mogu komentarisati nacrt. Ove stavove prikupljaju članovi koji zatim podnose nacionalni stav i koji naknadno analizira Tehničko telo CEN-a. Ako rezultati javne rasprave pokažu odobrenje za EN standard, tehničko telo (komitet) može odlučiti da objavi standard (Adamović, Josimović, & Josimović, 2019).

Ako rezultati javne rasprave pokažu da nacrt EN standarda zahteva tehničku doradu, tehničko telo (komitet) može odlučiti da ažurira nacrt i ponovo ga preda na drugo glasanje, nazvano formalno glasanje.

EN standard se nakon odobrenja objavljuje. Objavljeni EN standard mora dobiti status nacionalnog standarda u svim zemljama članicama, koje takođe imaju obavezu da povuku sve nacionalne standarde koji su u suprotnosti sa njim. Ovo garantuje da proizvođač ima lakši pristup tržištu svih zemalja članica prilikom primene evropskih standarda.

Da bi se osiguralo da je EN standard i dalje aktuelan, on će biti preispitan u roku od pet godina od objavljivanja. Ovo preispitivanje rezultira potvrđivanjem, izmjenama, revizijom ili povlačenjem EN-a.

Prijavom za rad u Tehničkom komitetu organizacija prihvata sva prava i obaveze koje proizilaze iz učešća njenih predstavnika u radu Tehničkog komiteta. Prava i obaveze zainteresovane strane/člana komiteta definisani su Internim pravilima Instituta⁵.

Kompanije koje se uključe u proces standardizacije su u direktnom kontaktu sa stručnjacima iz drugih oblasti sa jedne strane i potencijalnim konkurentima sa druge strane. Primjenom standarda, privatnom sektoru se omogućava da koriste postojeća rješenja, priznate zahteve o bezbednosti i kvalitetu, da izlaze na tržište sa proizvodima i uslugama koji ispunjavaju važeće zahteve (Tolmač et al., 2012).

Značenje standardizacije za potrošače je u tome da su proizvodi i usluge jeftiniji, a proizvodi su bezbedniji i imaju prihvatljive nivoe kvaliteta (standardi su osnova za oznake kvaliteta i bezbednosti proizvoda), što potrošačima pruža mogućnost izbora u pogledu cene koštanja. Standardi osiguravaju da su proizvodi ekološki prihvatljivi i da odgovaraju svojoj svrsi, što u konačnom koristi potrošaču.

Korišćenjem standarda, inspekcijama se omogućava efikasnija kontrola postignute bezbednosti proizvoda, kao i lakša identifikacija neusaglašenosti kod proizvoda. Standardi se široko koriste pri zaštiti na radu, zaštiti životne sredine i drugim oblastima. Standardi takođe obezbeđuju pravnu sigurnost, posebno u slučaju kada treba identifikovati opasne pro-

⁵ *U ovom radu posebno je naglašena obaveza u odnosu na međunarodni regionalni mir i stabilnost, razvoj dobrosusedskih odnosa i sa drugim zemljama regiona, poštovanje ljudskih i manjinskih prava, uključujući i odgovarajući nivo uzajamnih koncesija u pogledu kretanja lica, robe, kapitala i usluga, kao i razvoj projekata od zajedničkog interesa, naročito onih koji se odnose na borbu protiv organizovanog kriminala, korupcije, pranja novca, ilegalnih migracija i krijumčarenja, posebno trgovine ljudima, oružjem i narkoticima.*

izvode ili neusaglašene proizvode nakon plasiranja na tržišta (Josimović & Adamović, 2017).

Slika 3. Geografski pregled teritorije Srbije sa većim gradovima i naseljima

U ovom poglavlju rada je prikazana analiza aktuelnih pitanja koja stoje kao svojevrsna prepreka zemljama Zapadnog Balkana na putu ka dobijanju punopravnog članstva u EU. Pitanje ustavnih reformi, te institucionalnih kapaciteta u ovom trenutku jesu svakako jedna od najvažnijih pitanja na tom putu. Naša država ukoliko želi dobiti status kandidata treba novi, evropski ustavnopravni identitet, te funkcionalnije institucije većih administrativnostručnih i infrastrukturnih kapaciteta neophodnih prije svega za složeni proces harmoniziranja sa pravnom stečevinom. Ističući osnovne premise ovaj rad nastoji da isprovocira objektivistički pristup u rješavanju pomenutih pitanja, zasnovan prije svega na naučnim kriterijima i oslobođen usko-stranačkih, etnonacionalnih gledišta.

Slika 5. Kritičko mišljenje i kompromis u postizanju ciljeva eko-standarda

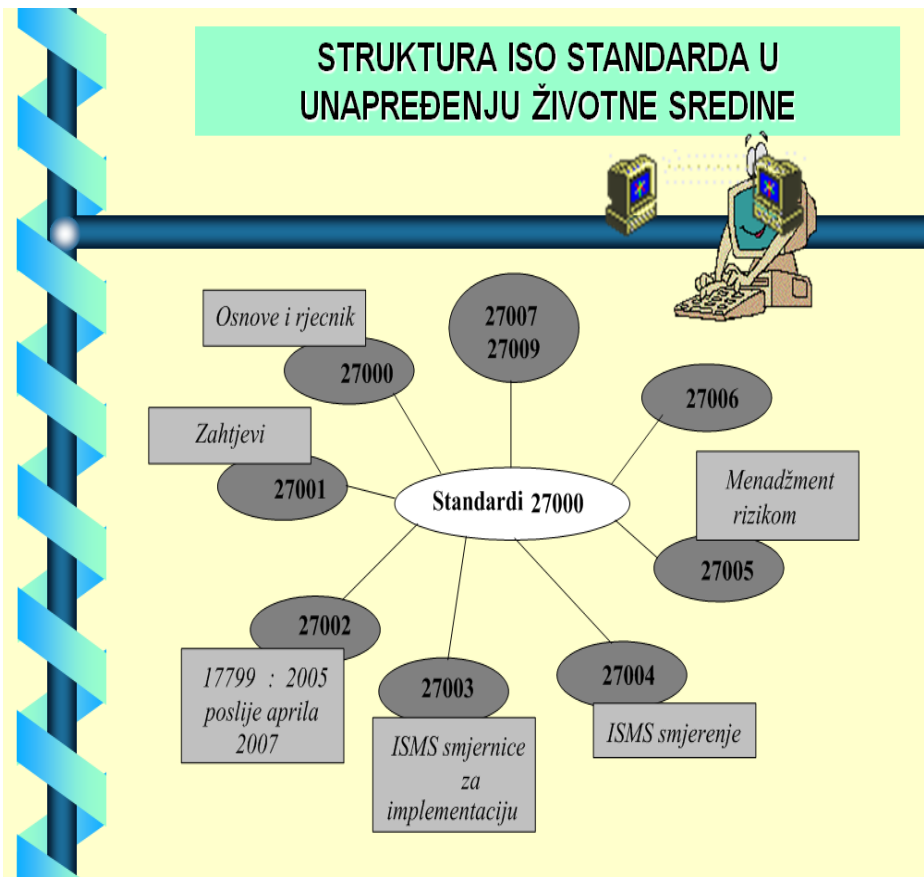
U tom kontekstu, temeljem komparativnog istraživanja ustavnih rješenja, te institucionalnih kapaciteta pojedinih zemalja članica EU ovaj

rad pruža novu strukturu budućih ustavnih reformi na dva elementarna pravca. Jedan pravac se odnosi na stvaranje ustavnih pretpostavki za funkcioniranje Srbije kao buduće zemlje članice EU, nadajmo se. Drugi pravac se više oslanja na aktuelni proces evro-integracija i uslove koje država Srbija mora da ispuni da bi nastavila dalje započete procese evro-privredizivanja.

Na kraju, možemo konstatovati da, bez obzira na opću nekonzistentnost, te dosta oskudne institucionalne kapacitete kojima Republika Srbija spolaže u procesu evro-integracija, uspeh na putu prema EU ne zavisi samo od njenih institucionalnih kapaciteta i spremnosti na organizacijskom ili pak stručnom i ekspertskom nivou, već, prije svega, zavisi od prevazilaženja dubokih proturečnosti koje proizilaze iz nerješénog unutrašnjeg političkog pitanja. Dakle, bilo bi potpuno površno identificirati uzrok ovakvog stanja u čisto pravnoj sferi, jer je uzrok dublji i on se ponajviše treba tražiti u političkoj proturečnosti. Duboka podjeljenost među političkim elitama u državi i susedstvu generira osovino problema koji se kasnije reflektira i na strateško evropsko opredeljenje. Osnovni preduslov za uspješni nastavak započétog procesa evro-integriranja jeste politička volja, odnosno potpuni konsenzus, oko najvažnijih ciljeva i razvojnih prioriteta naše države

Korišćenjem standarda, inspekcijama se omogućava efikasnija kontrola postignute bezbednosti proizvoda, kao i lakša identifikacija neusaglašenosti kod proizvoda. Standardi se široko koriste pri zaštiti na radu, zaštiti životne sredine i drugim oblastima. Standardi takođe obezbeđuju pravnu sigurnost, posebno u slučaju kada treba identifikovati opasne proizvode ili neusaglašene proizvode nakon plasiranja na tržišta (Josimović & Adamović, 2017).

Skupština je proglasila edukaciju o zaštiti životne sredine prioritetom za zemlju. Edukacija o zaštiti životne sredine se spominje u NES-u, koju je Vlada usvojila 2006. godine. Takođe, UNECE Strategija obrazovanja za održivi razvoj je prevedena na srpski jezik, a nacionalni akcioni plan za implementaciju strategije je u pripremi. I NES i akcioni plan su se razvili kroz saradnju između Ministarstva za zaštitu životne sredine i Ministarstva Kulture (koje je nadležno za edukaciju). U toku je proces uspostavljanja međuministarske Radne grupe koja će nadgledatu implementaciju strategije.

Slika 6. Standardi ISO 27000 koji daju smernice u uslovima eko-rizika

ZAKLJUČAK

Standardizacija je funkcionalni instrument samoregulacije. Standardizacija kroz standarde daje osnovu za izradu tehničkih propisa, značajan broj tehničkih propisa se poziva na standarde. Standardizacija je ključan faktor u ojačavanju niza vladinih političkih aktivnosti uključujući prevazilaženje trgovinskih barijera, poštenu trgovinu i zaštitu interesa potrošača, zaštitu okoline i društvenog interesa, bezbednost na radu, sprovođenje konkurentnosti, inovativnosti itd.

Zvanični obrazovni sistem je trenutno u toku reformisanja. Elementi obrazovanja o održivom razvoju su ugrađeni u različite predmete u osnovnim i srednjim školama (npr. „Svet oko nas” i „Čuvari prirode” u svim razredima osnovne škole; „Građansko vaspitanje” u osnovnim i srednjim školama). Obrazovanje o održivom razvoju je takođe obuhvaćeno u određenoj meri u drugim predmetima, kao što su biologija i ekologija, hemija, geografija i fizika, ali takođe i filosofija, sociologija i ljudska prava. Izrađen je i „Priručnik za obuku nastavnog osoblja o životnoj sredini i održivom razvoju“ za osnovne i srednje škole⁶. Specijalni alati i materijali su razvijeni za napredniju edukaciju o zaštiti životne sredine, uključujući i teme iz obrazovanja o održivom razvoju, na nivou univerziteta, na četiri univerziteta (Beogradski, Niški, Novosadski i Kragujevački) (Adamović, 2015). Da bi unapredili svoje znanje, nastavnici mogu da biraju između 190 akreditovanih programa za obuku, od kojih su 21 o ekologiji i 19 o biologiji. Što se tiče neformalnog obrazovanja i kampanja o zaštiti životne sredine, Zavod za zaštitu prirode i Agencija za reciklažu su naročito efikasni, mada i Ministarstvo zaštite životne sredine i Agencija za zaštitu životne sredine povećavaju svoje aktivnosti na ovom polju. Međutim, svest o zaštiti životne sredine u Srbiji među širokom populacijom je niska. Istraživanje sprovedeno 2003. godine je pokazalo da su obrazovani ljudi spremniji da plate za korist životne sredine. Podizanje svesti koristeći specijalne aktivnosti i kampanje je u nekim slučajevima imalo uspeha kod studenata, novinara, u industriji i kod lokalnih vlasti.

Uslovi koje zemlje kandidati za pridruživanje EU moraju da ispune kako bi postale njene punopravne članice su jasno definisani 1993. godine u okviru „Kriterijuma iz Kopenhagena“. Tri kriterijuma su pri tome od važnosti: Sa jedne strane zemlje kandidati moraju da ostvare stabilnost institucija koje osiguravaju demokratiju, pravnu državu, poštovanje ljudskih prava i prava manjina (politički kriterijum). Sa druge strane one treba da raspolazu funkcionalnom tržišnom privredom i dovoljnom konkurentnošću (privredni kriterijum). Konačno, kandidat mora da bude u

6 U ovom naučno-stručnom radu daju se objašnjenja za osnovne, često upotrebljavane ekološke i biološke termine, kao i eko-pojmove, koji se neposredno odnose na problematiku očuvanja radne i životne sredine u postmodernom ambijentu (Prvulović, 2013).

stanju da preuzme tzv. “Aquis Communautaire“ Evropske unije, odn. da preuzme zajedničke pravne tekovine. Ovaj dokument sadrži sve obaveze i prava koje važe za zemlje članice Evropske unije. U njemu se nalaze svi sporazumi EU, ugovori, konvencije, pravni akti i presude Evropskog suda pravde. I ovaj rad u uspešnoj realizaciji postavljenih zadataka daje skroman doprinos, uz pomoć korišćenja literature i izvora sa Interneta.

Ratifikacijom Sporazuma o stabilizaciji i pridruživanju, a ne stupanjem na snagu, kao što je uobičajena praksa kod međunarodnih ugovora, odredbama člana 72, tačka 2. Sporazuma, Srbija se obavezala da će „nastojati da obezbedi postepeno usklađivanje postojećih zakona i budućeg zakonodavstva sa pravnim tekovinama Zajednice” u oblastima koje su navedene u Sporazumu. U pitanju je složena obaveza u čijem ispunjavanju će, pored legislativnih organa, učestvovati i organi druge dve grane vlasti, pa se u tom smislu može govoriti ne samo o zakonodavnom, već i o sudskom usklađivanju unutrašnjih propisa⁷.

U ovom radu su analizirani ustavno- pravni aspekti procesa usklađivanja domaćih propisa i mogući efekti usklađivanja ne samo u pogledu ostvarivanja tzv. spoljne usklađenosti, već i unutrašnje usklađenosti, tj. sa aspekta očuvanja jedinstva unutrašnjeg pravnog poretka. Analiza je pokazala da blanko priznanje neposredne primene svih potvrđenih međunarodnih ugovora u procesu sprovođenja propisanih mera, posebno onih odredbi Sporazuma koje upućuju na neposrednu primenu prava Zajednice i instrumenata tumačenja koje su doneli organi Evropske zajednice, otvara pitanje ustavnosti tih odredbi.

7 *Politika širenja iz faze tzv. regionalnog pristupa prelazi u fazu pristupnih pregovora sa zemljama Jugoistočne Evrope definisanih Paktom o stabilnosti za Jugoistočnu Evropu, usvojenim u Kelnu 10.06.1999. godine. Pristupanjem Paktu, države Jugoistočne Evrope, tadašnja SRJ, odnosno današnje Srbija i Crna Gora, te Hrvatska, Bosna i Hercegovina, Makedonija i Albanija obavezale su se na sprovođenje trajnih demokratskih i privrednih reformi, kao i na bilateralnu i regionalnu saradnju. Kao osnovni pravno-institucionalni instrument predviđen je Sporazum o stabilizaciji i pridruživanju. Zaključenjem ovog sporazuma uspostavila bi se nova vrsta bilateralnih odnosa kojima bi ove države stekle status „novog potencijalnog pridruženog člana”.*

LITERATURA

1. Adamović, Ž., Josimović, Lj., & Josimović, M. (2019). *Savremeni izvori energije*. Beograd: Društvo za tehničku dijagnostiku Srbije.
2. Adamović, Ž., Josimović, Lj., Vulović, S., & Ilić, B. (2015). *Vibrodijagnostičko održavanje tehničkih sistema*. Beograd: Društvo za tehničku dijagnostiku Srbije.
3. Dimitrijević D., Miljuš B. (2010). Harmonizacija zakonodavstva Republike Srbije sa pravom Evropske unije Beograd. Institut za međunarodnu politiku i privredu.
4. Josimović, Lj., Adamović, Ž. (2017). *Reciklažne Tehnologije*. Smederevo: Društvo za tehničku dijagnostiku Srbije.
5. Nešković S. (2009). *Dihotomija ekonomije i ekologije iz ugla posmoderne sociološke paradigme*. Beograd: CESNA.
6. Prvulovic S., Josimovic Lj., Matic M., Tolmac D., Radovanovic Lj. (2016) Resource potential and scope of the use of renewable energy sources in Serbia. *Energy Sources Part B-economics Planning and Policy*, 11(10), 901–910.
7. Prvulović, S., Josimović Lj, Tolmač, J., & Tolmač, D. (2013). Risk management in railroad transport of dangerous goods, 10th International kongres Machines, technologies, materials, 2013. Proceedings.
8. Rakić Ž. (2023). *Uloga standard u zaštiti životne sredine*. Master rad., Akademija strukovnih studija Južna Srbije.
9. Roberts, H., Robinson, G., Glušica, Z., & Šogorović, A. (2005). *Implementacija sistema ekološkog menadžmenta ISO 14001: 2004*. Mobes quality.
10. Todić, D. (2010). *Vodič kroz EU politike – Životna sredina*. Beograd: Evropski pokret u Srbiji.
11. Tolmac J., Josimovic Lj., Prvulovic S., Cvejic R., Radovanovic Lj., Blagojevic Z., & Brkic M. (2016). Results of research on the energetic and economic efficiency of the use of biomass for heating an agricultural farm. *Energy Sources Part B-economics Planning and Policy*, 11(1), 96–101.

12. Tolmač, D., Prvulović, S., Josimović, Lj., & Dimitrijević, D. (2012). Concept model and the system of supply and management of biomass. *Journal of Applied Engineering Science*, 9(2011)2,199, 331– 338

Rad primljen: 11.12. 2023.

Rad odobren: 15. 07. 2024.